

СРПСКИ КРАЉ МИЛУТИН И ВИЗАНТИЈСКА ПРИНЦЕЗА СИМОНИДА У ДЕЛУ АРАГОНСКОГ ПИСЦА ФРАНЦИСКА ДЕ МОНКАДЕ

Апстракт: У овом прилогу се расправља о помену српског краља Милутина и византијске принцезе Симониде у историјском спису *Expedición de los catalanes y aragoneses contra les turcos y griegos* (Експедиција Каталанаца и Арагонаца против Турака и Грка) који је написао образовани арагонски племић Франциско де Монкада 1620. године. Приликом састављања свог дела Монкада је користио како каталанске и арагонске изворе тако и податке византијских писаца.

Кључне речи: Србија, Византија, Милутин, Симонида, Каталаници, Франциско де Монкада, Туркопули.

Брак српског краља Стефана Уроша II Милутина (1282-1328) и византијске принцезе Симониде Палеологине била је једна од најзначајнијих епизода у свеукупним византијско-српским односима, односима који се у већој или мањој мери могу пратити у широком временском луку од безмало шест столећа, од друге половине IX до средине XV века. Све што је претходило овом важном догађају, а поготово оно што је уследило и превасходно се тицало окретања Србије обрасцима које је нудила рафинирана и разуђена византијска цивилизација, имало је далекосежне последице на даљу историју српске средњовековне др-

жаве.¹ Јер, нема сумње, Милутиново усмерење ка ромејским државним и културним моделима са пуно разлога се може означити као "византинизација". Речју, било је то раздобље снажног византијског утицаја на Србију, у сваком случају најјачег до

¹ О епоси краља Милутина наводимо само најважније радове: С. Станојевић, *Краљ Милутин*, Годишњица Николе Чупића 46 (1937) 1-43; К. Лиречек, *Историја Срба*, I-II, Београд 1952 (репринт: 1978) 187 сл.; L. Mavromatis, *La fondation de l'empire serbe. Le kralj Milutin*, Thessalonique 1978, 15-86 (у даљем тексту: Mavromatis, *Fondation*); *Историја српског народа*, I, Београд 1981, 437-475 (Ј. Максимовић-С. Ђирковић); *Византијски извори за историју народа Југославије*, VI, Београд 1986, 24 сл. (у даљем тексту: *Виз. извори VI*).

епохе Милутиновог унука Стефана Душана, краља (1331-1345) и цара (1345-1355).

О браку краља Милутина и принцезе Симониде веома детаљно казују три византијска извора. Један је изашао из пера Теодора Метохита, ученог интелектуалца и емисара ромејског цара Андроника II Палеолога (1282-1328), иначе главног византијског преговарача. Он је у току 1298/1299. године чак у пет наврата путовао у Србију и водио дуге и заморне преговоре који су били налик на право дипломатско рвање. Теодор Метохит је оставио такозвано “Посланичко слово”, поверљив извештај који је упутио у Цариград са последњег путовања у Србију.² Византијски великодостојник именован уопште не наводи Симониду, али са цепидлачком подробношћу описује не само ток преговора него и читав низ занимљивих догађаја са путовања у току зимских месеци 1299. године која је у византијској историји упамћена као једна од најхладнијих.³ Значајне вести доноси нам савремени византијски историчар и монах Георгије Пахимер који је такође био веома добро упућен у појединости ове епизоде византијско-српских односа.⁴ Осим Пахимера,

² Најновије издање овог извора приредио је Mavromatis, *Fondation*, 89-119, а превод на српски језик и коментар дати су у књизи *Виз. извори VI*, 77-143 (И. Ђурић).

³ М. Ласкарис, *Византиске принцезе у средњовековној Србији. Прилог историји византиско-српских односа од краја XII до средине XV века*, Београд 1926 (репринт: 1997), 55-84; R. Radić, *Some Observations of Theodore Metochites on King Milutin's Reign and the Serbian Court at the End of the 13th Century*, *Zeitschrift für Balkanologie* 37/1 (2001) 47-56.

⁴ Georges Pachymères *Relations Historiques*, éd. A. Failler, III-IV, Paris 1999, 299-325. Превод: *Виз. извори VI*, 34-60 (Љ. Максимовић). Cf.

и великан византијске историографије XIV столећа Нићифор Григора доноси вести о браку српског краља и византијске принцезе.⁵ На другој страни, овај брак одјекнуо је и у српским изворима, у житијима краљице Јелене Анжујске и краља Милутина, изашлих испод пера архиепископа Данила II (1324-1337).⁶

Међутим, брак српског краља Милутина и византијске принцезе Симониде нашао је своје место и у једном занимљивом тексту који је настао знатно касније, а који је, колико знам, измакао проучаваоцима српске средњовековне историје. Управо је тај текст тема овог малог прилога. Реч је о спису веома образованог арагонског племића Франциска де Монкаде,⁷ о чијем се животу зна веома мало. Тако је, између осталог, његовог деду, који се такође звао Франциско де Монкада, шпански краљ Филип II (1556-1598) почаство-

Lj. Maksimović, *War Simonis Palaiologina die fünfte Gemahlin von König Milutin? Geschichte und Kultur der Palaiologenzeit. Referate des Internationalen Symposions zu Ehren Herbert Hunger* (Wien, 30. November bis 3. Dezember 1994), Wien 1996, 115-120; О.И. Нуждин, *Византијско-српски мирни договор 1298/1299.г.: причини, услови, последица*, *Византијски временник* 57 (82) (1997) 96-109.

⁵ Nicephori Gregorae *Byzantina Historia*, ed. L. Schopen – I. Bekker, I, Bonnae 1829, 202-204 (у даљем тексту: Greg. I). Превод и коментар: *Виз. извори VI*, 168-171.

⁶ Животи краљева и архиепископа српских, написао архиепископ Данило Други, изд. Ђ. Даничић, Загреб 1866, 96-98, 160-161. Превод: Архиепископ Данило, *Животи краљева и архиепископа српских*, превео Л. Мирковић, Београд 1935, 72-74, 121.

⁷ Упућујемо на следеће издање овог списка: Francisco de Moncada, *Expedicion de los Catalanes y Aragoneses contra Turcos y Griegos*, prólogo y notas de Samuel Gili y Gaya, Madrid 1924 (у даљем тексту: Moncada, *Expedicion!*).

вао титулом маркиза од Ајтоне. С друге стране, пишчев отац Гастон де Монкада служио је као вицекраљ Арагона и изасланик у Риму, а пишчева мајка Каталина, такође из породице Монкада, била је баронеса од Калосе.⁸

Франциско де Монкада рођен је 1586. године, а његово детињство и године младости обавијени су низом непознаница. Очигледно је да је добро познавао историју и географију Европе и Блиског истока. Када је имао двадесет две године оженио се Маргаритом од Кастра и Кервелона, наследницом барона од Ла Лагуне. Живео је близу (?) краљевског двора до доласка Филипа IV (1621-1665). Написао је неколико дела, између осталог *Генеалогiju куће Монкада*, *Старине светилишта Монсерате*, *Живот Боеција*. Литерарну делатност прекинуо је када је наименован за изасланика у Немачкој. Уследила је политичка и дипломатска каријера која је остатак његовог живота испунила читавим низом поверљивих и важних мисија и експедиција.

Године 1622. његов суверен Филип IV послао га је у Каталонију да смири групу тамошњих житеља који су одбили да прихвате свог новог вицекраља-бискупа Хуана Сентиса. Дипломатском вештином Франциско де Монкада је успео да разреши настали спор. Наставио је да успешно служи круни, али је увек осећао носталгију за писањем књига. Јер, било је очигледно, арагонски аристократа био је заправо писац по

вокацији, дакле, више човек од пера, мада и политичар и дипломата несвакидашње обдарености. Погинуо је у бици код Гоха 1635. године, тако да није доживео педесети рођендан. Није остварио сан да остатак живота проведе у миру и међу књигама. Шпански краљ Филип IV је деци свог погинулог вазала, Гуилену Рамону и Каталини, изразио дубоку жалост због губитка великог човека у тренутку када је могао да домовини пружи највише.⁹

Франциско де Монкада

Франциско де Монкада је још као релативно млад човек, 1620. године, довршио историјски спис у коме су описане пустоловине једне од најчувенијих плаћеничких војски Средњег века, такозване Каталанске компаније, која је ратовала широм Медитерана у XIV веку. Он је

⁸ За основне податке о животу и делу Франциска де Монкаде в. *The Catalan Chronicle of Francisco de Moncada*, translated by F. Hernandez, ed. J.M. Sharp, El Paso 1975, IX-XI /у даљем тексту: Hernandez-Sharp, *Catalan Chronicle*.

⁹ Hernandez-Sharp, *Catalan Chronicle*, X.

написао дело под насловом *Expedición de los catalanes y aragoneses contra les turcos y griegos* (Експедиција Каталанаца и Арагонаца против Турака и Грка) које је постало класично у свом жанру. Монкадини мотиви да се лати оваквог књижевног подухвата, како он објашњава у уводном поглављу, сводили су се на природну људску жељу да се од заорава сачувају умируће успомене које заслужују вечно постојање и да својој породици, која је већ имала веома дугу и хвале достојну традицију, обезбеди нову славу.¹⁰

Будући да је о пустоловинама Каталанске компаније писао са велике историјске дистанце, после три столећа, арагонски угледник је морао да се ослања на различите изворе. Тако је Монкада као предложак пре свега имао чувени спис Рамона Мунтанера, учесника и очевица ових догађаја.¹¹ Међутим, да би своје тексту дао виши степен веродостојности користио је и сведочанства других очевидаца и савременика, али и каснијих аутора, као што су Десклот, Беренгар од Еntenце, Јероним Зурита.¹² Да му се не би могла приписати одређена једностраност морао је да консултује и одговарајуће изворе друге стране—Византије. На тај начин, међу своје податке укључио је и сведочанства византијских писаца. Како упозоравају зналци његовог дела, Франциско де Монкада је користио вести Георгија Пахимера, Нићифора Григоре, Јована Кантакузина и Лаоника Халко-

кондила.¹³ За Нићифора Григору имамо конкретну вест али остаје одређена недоумица пре свега око Георгија Пахимера. Зна се, наиме, да је издање списа византијског хуманисте угледало светлост дана тек 1666-1669. године у издању ученог језуите Пјера Пусина, дакле, више од три деценије после Монкадине смрти.¹⁴ Слична недоумица је и са историјским списом цара-писца Јована Кантакузина чије се прво издање појавило у оквиру гласовитог Париског корпуса 1645. године,¹⁵ дакле, такође после Монкадине смрти.

Своје дело, које је, како су установили педантни проучаваоци његовог списа, састављено од седамдесет пет хиљада речи, Франциско де Монкада посветио је свом стрицу Хуану де Монкади, надбискупу Тарагона и примату североисточне Шпаније. Његово истраживање и сериозна припрема за писање историјског дела захтевали су проучавање контрадикторних и фрагментарних изворних података на латинском, грчком и каталанском језику. На тражење краља Филипа IV, његов угледник Франциско де Монкада је свој спис саставио на кастиљанском језику, али са прилично јаким утицајем каталанског језика.¹⁶

Кратку вест о Милутину и Симониди арагонски писац доноси у тридесетседмом поглављу свог списа. Ово поглавље почиње објашњењем да је последња несрећа, каталанска одмазда над Византинцима, била заправо казна за цара Андроника II

¹⁰ Исто, IX.

¹¹ Упућујемо на једно од издања овог чувеног списа: Ramon Muntaner, *Crònica. Text et notes per E. Bagué, I*, Barcelona 1927, II-IX, rev. M. Coll i Alentorn, Barcelona 1951-1952 (=Col·lecció Popular Barçino 19, 141-148).

¹² Hernandez-Sharp, *Catalan Chronicle*, IX,

¹³ Исто.

¹⁴ Gy. Moravcsik, *Byzantinoturcica, I. Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvolker*, Berlin 1958², 280.

¹⁵ Исто, 322.

¹⁶ Hernandez-Sharp, *Catalan Chronicle*, XI.

Палеолога и Грке, како он назива Ромеје, односно Византинце, због тога што су одбацили послушност римској цркви. Као добар римокатолик, Франциско де Монкада следи распрострањено гледиште припадника латинског света западне Европе, схватање о Риму као универзалној мајци свих оних који служе божијем поретку на земљи. Наравно, поменута "последња несрећа" која је задесила Византинце односи се на пустошење Каталанске компаније. Ова одважна ратничка дружина је током неколико година у првој деценији XIV столећа прокрстарила знатан део византијских земаља и потпуно их девастирала. Царство је било сасвим немоћно да се супротстави невеликој, али одлично организованој војсци прекаљених ратника са Иберијског полуострва.¹⁷

У наставку свог историјског списка, Франциско де Монкада наводи да је Андроник II са Ирином имао три сина који нису били предвиђени за наследнике престола јер је то био Михаило, царев син из првог брака, са братом деспотом Константином.¹⁸ Позната је прича да је Ирина (Јоланта) од Монферата, друга царева супруга, најпре покушала да приволи мужа да подели Царство свим синовима, а затим, после неуспеха њених планова, отишла је у Солун и практично се развела од Андроника II.¹⁹

Како Монкада примећује, византијска царица је рачунала да ће њено одсуство поколебати супруга и омекшати његов непопустљив став,

али како се то није десило окренула се страним владарима, иначе Андрониковим непријатељима. Обратила се свом зету, краљу, владару Трибала и Србије, који је био ожењен њеном ћерком Симонидом (*envi6 a Pamar a suo yerno Crales, príncipe de los tribalos y de Serbia, casado con su hiija Sim6nide*).²⁰ Њему је даровала сав свој накит и толико новца да је према Нићифоровом причању, како вели Франциско де Монкада, њиме могло да се опреми сто бродова за заштиту мора и обале Царства.²¹

Интересантно је да на овом месту Франциско де Монкада од византијских писаца, пре свега Нићифора Григоре, преузима за Милутина име "Кралис" са очигледним знацима неразумевања јер верује да је то лично име српског владара. О чему се заправо ради? Наиме, добро је познато да византијски писци понекад српске краљеве, Милутина и Стефана Душана на пример, не називају њиховим именима већ речју "Кралис" (Κράλης) што је грчка транскрипција речи краљ.²² Подсетимо се, оновремени грчки језик није познавао реч краљ, па отуда ромејски људи од пера за српске владаре са краљевском титулом кажу "Кралис" (са великим словом као да је лично име), док за угарске краљеве често користе термин "Ригас", што је грчка верзија латинског *rex*, дакле краљ. Арагонском писцу очито ово није није било јасно, па отуда механички и без

¹⁷ A. Lowe, *The Catalan Vengeance*, London–Boston 1972, 69 sq.; М. Живојиновић, *Житије Данила II као извор за ратовања Каталанске компаније*, Зборник радова Византолошког института 19 (1980) 251–273.

¹⁸ Moncada, *Expedicion*, 219–220.

¹⁹ Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд 1959 (репринт: 1998), 448.

²⁰ Moncada, *Expedicion*, 220. Преводац на енглески и коментатор прави очигледну грешку када етноним Трибали поистовећује са Бугарима и када, сагласно томе, Милутина назива краљем Бугара. Cf. Hernandez-Sharp, *Catalan Chronicle*, 126 n. 1.

²¹ Moncada, *Expedicion*, 220.

²² *Виз. извори* VI, 24 et passim.

разумевања ексцерпира термине из историјског дела Нићифора Григоре.

У продужетку Франциско де Монкада прекорева расипну царицу Ирину од Монферата, која обилатим даривањима и разбацивањем подрива снагу Византијског царства, а оно због тога неће бити у стању да победи такмаца, нарочито када се суочи са војском непријатељски расположених и одлучних људи чија жеља за одмаздом их непрестано води у победу или смрт.²³

Као што се јасно види, на овом месту имамо непосредно позивање на извор који је арагонски аутор користио, а то је спис ученог ромејског полихистора Нићифора Григоре који је о Ирени Монфератској говорио прилично негативним тоновима.²⁴ На овом месту је умесно поставити питање: како је Монкада могао да користи спис великана византијске историографије? Неколико деценија пре него што је арагонски племић писао своје дело појавило се прво издање Григориног дела. То је урадио немачки класичар и пионир византологије Јероним Волф 1562. године.²⁵ Убрзо, 1567, односно 1578. године, појавили су се и латински, односно италијански превод.²⁶ Нека од наведених издања свакако су била приступачна ученом арагонском аристократи.

Осим овог сасвим кратког помена српског краља, чије име заправо није ни наведено, и византијске принцезе Симониде, Србија се помиње још на једном месту, у шезде-

сетшестом поглављу. У њему реч иде о Туркопулима који су најпре примили хришћанство и били у служби византијског цара Андроника II, али су се касније одметнули и прикључили Каталанцима у пустошењу византијских земаља.²⁷ Дошло је до њиховог међусобног неслагања и преговора о којима Франциско де Монкада казује веома подробно.²⁸ Вођ Туркопула био је Мелик који је ступио у преговоре са владарем Србије (*principe de Serbia*). Реч је, наравно, поново о краљу Милутину који је према речима Франциска де Монкаде био благонаклон према Мелику и понудио му добар пријем у својој земљи уз услов да његови људи не носе оружје и да га не користе осим када то српски владар не затражи од њих. Мелик је ове услове прихватио, па су он и његови људи остали у Србији у мирном и спокојном животу сасвим другачијем од оног који су до тада водили.²⁹ О овој занимљивој епизоди казује Нићифор Григора који и овога пута служи као предложак образованом Арагонцу. Занимљиво је напоменути да и српским изворима ова епизода није остала непозната.³⁰

Сумирајући у најкраћем резултате овог прилога најпре морамо нагласити да подаци које арагонски писац Франциско де Монкада доноси о српској средњовековној историји нису непознати. То је сасвим разум-

²³ Moncada, *Expedicion*, 220.

²⁴ Greg. I, 233-237. Превод и коментар: *Виз. извори VI*, 171-175 (С. Ђирковић).

²⁵ Г.Л. Курбатов, *История Византии (Историография)*, Ленинград 1975, 22.

²⁶ *Виз. извори VI*, 152 (С. Ђирковић).

²⁷ A. Laiou, *Constantinople and the Latins. The Foreign Policy of Andronicus II*, Cambridge (Mass.) 1972, 158-226.

²⁸ Moncada, *Expedicion*, 346-347. Cf. K.M. Setton, *Catalan Domination of Athens, 1311-1388*, Cambridge (Mass.) 1948 /reprint: London 1975/.

²⁹ Moncada, *Expedicion*, 347-348.

³⁰ Види подробен коментар у *Виз. извори VI*, 182-183 н. 60 (С. Ђирковић).

љиво и из чињенице да је историјски спис *Expedición de los catalanes y aragoneses contra les turcos y griegos* (Експедиција Каталанаца и Арагонаца против Турака и Грка) настао веома касно, у првој четвртини XVII столећа, а на основу савремених, како каталанских, тако и византијских

извора. Међутим, Франциско де Монкада је језгровитим поменом српског краља и византијске принцезе оно-временој читалачкој публици са Пиринејског полуострва приближио део српске средњовековне историје.